Г. П. ТИМЧЕНКО

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СУДОЧИНСТВА НА СТАДІЇ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЗВ'ЯЗКУ З НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Досліджується реалізація принципів судочинства в провадженні у зв'язку з нововиявленими обставинами. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення процесуального законодавства.

Ключові слова: *нововиявленені обставини, підстави перегляду, суб'єкти оскарження, принципи судочинства.*

Исследется реализация принципов судопроизводства при пересмотре в связи с вновь открывшимися обстоятельствами. Сформулированы предложения по совершенствованию процессуального законодательства.

Ключевые слова: *вновь открывшимися обстоятельства, основания пересмотра, субъекты обжалования, принципы судопроизводства.*

Article is devoted to the research of realization of legal proceedings principles at revision in connection with the again opened circumstances. The offers for perfection of the remedial legislation are formulated.

Key words: *again opened circumstances, the bases, revision, subjects of the appeal, legal proceedings principles.*

Оскарження і перегляд судових рішень –одна з фундаментальних правових гарантій прав, свобод і інтересів різних суб'єктів права. Це право, по суті, не підлягає обмеженню, точніше кажучи, не має жодних винятків. Та чи можна по-іншому сьогодні впроваджувати правове регулювання в цивілізованому суспільстві, якщо навіть ранні правові акти передбачали можливість деякої подоби інституту оскарження судових рішень?

В арсеналі наших сучасників є достатньо правових засобів і можливостей апеляційного, касаційного перегляду, перегляду в зв'язку з винятковими або нововиявленими обставинами. І якщо перші два способи виправлення судових помилок мають загальний, основний характер, то останні способи дуже специфічні. Але це не означає, що специфіка цих стадій нівелює, «приглушує» дію принципів судочинства. Навпаки, і ця частина судової діяльності в контексті її законодавчої регламентації відчуває вагомий вплив розглядуваних принципів.

Традиційно поява розглядуваної стадії в науці пов'язується з тим, що в окремих випадках після набрання рішенням суду законної сили може виявитися, що ще до його винесення існували обставини, котрі мали суттєве значення для справи, але не були і не могли бути відомі одній чи обом сторонам. Такі обставини називаються нововиявленими[1]. Проте помилковим було б вважати, що поява цієї стадії – заслуга лише сучасної законотворчості. За словами О. М. Резуненка, перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами давно існував у законодавстві, але найбільшій розвиток отримав у ході судової реформи 1864 р.[2]

Як відомо, СЦС передбачав до 6 способів оскарження судових рішень, одні з котрих мали звичайний характер, інші – надзвичайний. Зрозуміло, що для законо-

© *ТИМЧЕНКО Геннадій Петрович* – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

давця того часу, втім як і для сучасного, найважливіше значення мали апеляція і касація. Проте в наукових колах зазначали, що нібито правильне рішення, котре вже набрало законної сили, може виявитися несправедливим внаслідок того, що ті факти і обставини, на котрих воно ґрунтувалося, виявилися неправдивими або спростовуються іншими фактами і доказами, котрі не були відомі суду і сторонам при розгляді справи. Для відміни таких несправедливих рішень внаслідок невідповідності їх нововиявленим обставинам, хоча ці рішення вже набрали законної сили і, отже, апеляція і касація є неможливими, у всіх сучасних законодавствах встановлений особливий порядок відміни[3].

У цілому на формування спеціального розділу (саме розділу, а не окремої глави в розділі «Перегляд судових рішень», як це має місце в більшості сучасних вітчизняних кодексів) великий вплив справила французька модель судочинства. Франція у багатьох сферах суспільної і державної діяльності виявилася еталоном, зразком для наслідування. Законодавство не могло бути винятком. З огляду на французький кодекс створювали і вітчизняний процесуальний закон. Та й сьогодні процесуальне законодавство Франції має серед наших правознавців своїх шанувальників і дослідників.

Водночас слід визнати, що положення СЦС 1864 р. не були простими копіями французьких, а мали деякі відмінності. По-перше, російський законодавець відмовився від докладного перерахування підстав перегляду і обмежився вказівкою лише на нові обставини. По-друге, він передав розгляд прохань про перегляд судових рішень касаційному департаменту Сенату, а не суду, котрий постановив рішення. По-третє, строк подання був встановлений диференційовано: для касаційних скарг – двохмісячний строк, для інших – чотирьохмісячний. По-четверте, прохання про перегляд рішення має бути подане до закінчення 10 років від дня вирішення справи.

Сучасний порядок судочинства в рамках перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами багато в чому успадкував те, що було передбачено законодавством другої половини XIX ст.[4] Тобто був передбачений лише загальний напрям, за яким мав здійснюватися перегляд судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами. По суті, законодавча концепція, якщо робити висновок на підставі норм ЦПК і ГПК, залишилася такою, як і у попередні часи.

Сучасне цивільне і адміністративне процесуальне законодавства відносять провадження у справі у зв'язку з нововиявленими обставинами до розділу «Перегляд судових рішень». Лише ГПК, мабуть, з огляду на свою давність, «підійшов» до перегляду в зв'язку з нововиявленими обставинами як самостійного розділу процесуального кодексу. Критичний аналіз такого підходу, щоправда, з позиції скоріше цивільного процесу, вже мав місце в юридичній літературі. Зокрема, В. М. Шерстюк давно і, як ми вважаємо, обґрунтовано поставив питання про формальність вибраного законодавцем критерію, а саме – властивості судових актів, які переглядаються. На думку вченого, в судовому процесі системотворчим фактором може бути тільки предмет правового регулювання. Тому автор пропонував виділити провадження в суді першої інстанції і провадження щодо перегляду судових актів. Для другого виду проваджень характерними ознаками можуть бути: особлива група процесуальних відносин, призначена для перевірки правильності всіх судових актів; відсутність у суду обов'язку встановлювати юридичні факти, котрі мають значення для справи; підстави для відміни або зміни актів правосуддя прямо вказані в законі і не допускають розширеного тлумачення; право пе-

ревіряти судові акти мають тільки суди, котрі уповноважені на це законом; перевірка судових актів може проводитися у присутності осіб, які беруть участь у справі[5].

Аргументи В. М. Шерстюка цілком переконливі. Не випадково проблематика системи процесуального права стала змістом докторської дисертації вченого. Його висновки дають можливість підкреслити самостійне значення перегляду в зв'язку з нововиявленими обставинами, і не тільки з цим. Неабияку роль може відіграти і порівняння в аспекті уніфікації чи, навпаки, диференціації з іншими способами перегляду судових актів. Але поки що, виходячи із структури процесуальних законів, процесуальна діяльність складається з одних тільки проваджень, однак їх не може бути багато, це довів В. М. Шерстюк. Достатньо провадження у першій інстанції як базового і перевірочного провадження з усіма елементами, що випливають із цього (порушення, підготовка, прийняття акта і тощо). Але навіть якщо це і провадження на думку законодавця, то процедура такого перегляду потребує детальнішої регламентації. Це підтверджує і дослідження судової діяльності в контексті реалізації принципів судочинства.

В силу принципу диспозитивності суб'єкти, котрі захищають свої права, можуть впливати на механізми руху справи, відповідно за своїм розсудом розпоряджатися матеріальними і процесуальними засобами захисту. Право на звернення до суду для перегляду справи в зв'язку з нововиявленими обставинами, як один з елементів названого принципу, має будь-яка заінтересована в цьому особа. Суд починає розгляд заяви тільки за проханням заявника[6].

Відповідно до ст. 362 ЦПК заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами можуть бути подані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, протягом трьох місяців від дня встановлення обставини, що є підставою для перегляду. Ст. 246 КАС уточнює, що право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають не тільки особи, які брали участь у справі, а й особи, які не брали участі у справі, якщо суд своїм рішенням обмежив їхні права, свободи, інтереси чи наклав додаткові обов'язки. ГПК, в свою чергу, надає право переглянути судове рішення за нововиявленими обставинами за заявою сторін або поданням прокурора не пізніше двох місяців від дня встановлення обставин, що стали підставою для перегляду такого рішення (ст. 113).

Згідно з ч. 2 ст. 361 ЦПК підставами для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи (ст. 112 ХПК закріплює цю підставу як єдину для цього способу перегляду)[7];

2) встановлені вироком суду, що набрав законної сили, свідомо неправдиві показання свідка, свідомо неправильний висновок експерта, свідомо неправильний переклад, фальшивість документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення[8];

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для постановлення рішення чи ухвали, що підлягають перегляду;

4) встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане.

Ч. 2 ст. 245 КАС як підставу для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами передбачає встановлення вироком суду, що набрав законної

сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення.

Закріплення складу осіб, які мають право на подання заяви про перегляд, має значення і в плані реалізації принципу доступності судового захисту як можливості без будь-яких перешкод добиватися захисту порушеного права. Вважаємо, що в цілому коло цих осіб, передбачене процесуальним законодавством, достатньо чітке, вивірене і не потребує додаткових змін. Мова може йти тільки про вдосконалення окремих процесуальних норм у цій частині (приміром, за аналогією з адміністративним процесуальним законодавством, можна доповнити коло осіб, котрі можуть звернутися із заявами про перегляд актів правосуддя в зв'язку з нововиявленими обставинами, новими для ЦПК і ГПК особами, до яких можна було б віднести осіб, які не брали участі в справі, але права котрих були порушені чи могли бути порушені, нехай і опосередковано, актом правосуддя, що набрав законної сили і постановлений без урахування нововиявлених обставин)[9].

Процесуальний статус учасників процесу визначається не тільки впливом принципу диспозитивності. Неабияку роль відіграє і змагальність судочинства, сутність котрої полягає в забезпеченні умов для кожної заінтересованої особи щодо участі у вирішенні спору, в обстоюванні своєї позиції в справі шляхом подання заяви про перегляд судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами. Саме після відкриття нових обставин позивач, відповідач, треті особи виступають у справі як суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, які мають у справі юридичну заінтересованість, що дозволяє їм ставити питання перед судом про порушення провадження і розгляд справи в зв'язку з нововиявленими обставинами[10].

Рішення суду переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами судом, який ухвалив оскаржене рішення (ст. 363 ЦПК, ст. 113 ГПК). КАС передбачає, що заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку при вирішенні справи внаслідок незнання про існування цієї обставини (ч. 1 ст. 249). Такі законодавчі положення зумовлені тим, що в світлі обставин, котрі відбулися або виявлені після вирішення справи, помилковість рішення стала настільки очевидною і такою, яку можна легко усунути, що недоцільно передавати справу до вищого суду для перегляду[11].

Варто зауважити, що ЦПК і ГПК, на відміну, скажімо, від КАС, не містять правил про порушення провадження в зв'язку з нововиявленими обставинами і хоча б приблизного переліку дій, котрі повинен виконати суд. На думку дослідників, якщо суд не зобов'язаний до початку розгляду заяви по суті перевірити передумови права на її подання, а також виконати інші обов'язки, то цим знижується ефективність судового захисту й ускладнюється провадження у справі. Для усунення цього недоліку пропонується покласти на суди обов'язок проведення підготовки справи, яка підлягає судовому розгляду в зв'язку з нововиявленими обставинами, відповідно до вимог, що діють в суді першої інстанції[12].

На нашу думку, такі нововведення не будуть зайвими, якщо взяти до уваги концепцію законодавця щодо побудови процесуальних проваджень. В цьому плані значно досконалішими виглядають правила ст. 250 КАС, котрі встановлюють, що не пізніше наступного дня після надходження заяви до адміністративного суду суддя перевіряє її відповідність вимогам ст. 248 цього Кодексу (щодо форми і змісту) і вирішує питання про порушення провадження за нововиявленими

обставинами. За недотримання правил про форму і зміст заяви про перегляд процесуальне законодавство передбачає настання негативних наслідків. Про це прямо вказано у ч. 3 ст. 250 КАС (є ще норми про повернення заяви в ст. 113 ГПК), але цього немає в ЦПК: до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, яка не оформлена відповідно до вимог ст. 248 ЦПК, застосовуються правила ст. 108 цього Кодексу.

Заслуговують схвалення й інші положення ст. 250 КАС. Вони свідчать про намір враховувати і принципи гласності та рівноправності сторін. Ч. 4 передбачає, що після початку провадження за нововиявленими обставинами суддя надсилає особам, які беруть участь у справі, копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє цих осіб. Про прийняття заяви, подання прокурора про перегляд за нововиявленими обставинами господарський суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду заяви чи подання. Ухвала надсилається відповідно сторонам у справі та прокурору, який брав участь у справі чи вніс подання (ст. 113-1 ГПК).

Заява про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами розглядається у судовому засіданні. Заявник та інші особи, які беруть участь у справі, сповіщаються про час і місце засідання. Неявка цих осіб не є перешкодою для розгляду заяви. Відповідно до принципу диспозитивності особи, які беруть участь у справі, самостійно вирішують питання про форми і межі своєї участі в справі. Саме ці обставини спричинили правила ч. 1 ст. 365 ЦПК, ч. 2 ст. 252 КАС, ч. 4 ст. 114 ГПК про можливість розгляду заяви в разі неявки належним чином сповіщених осіб, які беруть участь у справі.

Щоправда, сама процедура розгляду заяви і перегляд в зв'язку з нововиявленими обставинами також повинна зазнавати більшого впливу принципів судочинства. Тільки в ст. 252 КАС можна побачити положення про те, що заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом за правилами, встановленими цим Кодексом для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. Тобто правила, встановлені для суду першої інстанції, є універсальними. Отже, і на стадії перегляду в зв'язку з нововиявленими обставинами повною мірою повинні виявлятися всі принципи судочинства.

Приміром, в ході розгляду заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами, відповідно до принципу змагальності, кожна сторона повинна доказати ті обставини, на котрі вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, тобто на учасників процесу покладений тягар доказування своєї правоти і подання доказів.

Нарівні з принципом змагальності необхідно враховувати і принцип процесуальної рівноправності сторін. Як слушно підкреслює Т. Т. Алієв, рівноправність неможлива, якщо одній стороні наперед забезпечена перевага в обсязі тих прав, якими вона може скористатися. Надаючи одній стороні права щодо подання доказів про нововиявлені обставини, закон наділяє аналогічними правами й другу сторону, реалізація зазначених вище прав призводить в кінцевому підсумку до правильного судового рішення на цій стадії судового провадження. Таким чином, жодна із сторін не користується якою-небудь перевагою перед другою[13].

Для реалізації процесуальних прав особам, які беруть участь у справі, істотне значення має принцип мови, котрою здійснюється судочинство. Виходячи з цього принципу, розгляд справ за нововиявленими обставинами має здійснюватися державною мовою; особам, котрі не володіють мовою, якою ведеться судочинст-

во, забезпечується право робити заяви, давати пояснення і показання, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою, а також користуватися послугами перекладача в порядку, встановленому законом.

Принципи, що визначають порядок (формальний бік) сприйняття і дослідження матеріалів справи, тобто безпосередність і усність, хоча і в обмеженому вигляді, але також повинні виявлятися на цій стадії. Інакше кажучи, суд повинен безпосередньо дослідити всі докази щодо нововиявлених обставин: заслухати усні пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, оголосити письмові докази, дослідити речові докази, висновки експертів і т. д.

Оцінювання досліджених доказів посідає центральне місце в реалізації принципу об'єктивної (судової) істини. Процесуальне законодавство закріпило положення про оцінювання доказів, котре основане на внутрішньому переконанні судді, що базується на всебічному, повному, об'єктивному і безпосередньому дослідженні всіх наявних у справі доказів. Ці правила повною мірою стосуються і перегляду в зв'язку з нововиявленими обставинами.

Стадія перегляду судової постанови за нововиявленими обставинами закінчується в момент винесення відповідної ухвали (ст. 365 ЦПК) або постанови, ухвали, рішення (ст. 253 КАС, ст. 114 ГПК).

1. *Курилова И. А., Панкратов В. А.* Пробелы правового регулирования процедуры пересмотра судебных актов в связи с вновь открывшимися обстоятельствами в гражданском судопроизводстве // Российское законодательство в современных условиях. – Брянск, 2006. – С. 429. **2.** *Резуненко А. Н.* Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, в связи с вновь открывшимися обстоятельствами как стадия гражданского процесса: Дис. … канд. юрид. наук. – Волгоград, 2001. – С. 14. **3.** *Энгельман И. Е.* Курс русского гражданского судопроизводства. – Юрьев, 1912. – С. 418. **4.** *Завриев С. С.* Институт пересмотра судебных решений по вновь открывшимся обстоятельствам в дореволюционном гражданском судопроизводстве России // Закон. – № 3. – 2008. – С. 175. **5.** *Шерстюк В. М.* Система советского гражданского процессуального права. – М., 1989. – С. 21, 29-31, 114, 115. **6.** Свого часу в процесуальній літературі дискутувалося питання про наділення посадових осіб суду правом клопотатися про порушення провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами. Див.: Курс советского гражданского процессуального права // Под ред. А. А. Мельникова. – М.: Наука, 1981. – Т. 2. **–** С. 315. Уявляється, що більше двадцяти років тому ця пропозиція справді мала актуальний характер з причин наявності наглядових судових інстанцій і відповідної судової практики. Сьогодні юрисдикційна діяльність перебуває в залежності від волі заінтересованих осіб і виконується згідно з диспозитивними засадами. **7.** Важливо зазначити, що це, мабуть, єдина підстава, котра встановлюється безпосередньо судом, оскільки всі інші підстави залежать від актів відповідних органів. **8.** У процесуальній літературі вже звертали увагу на те, чому в числі підстав перегляду названа фальсифікація документів, а не письмових доказів взагалі. Виходячи з буквального тлумачення закону, можна дійти невірного висновку, що фальсифікація актів, листування службового чи особистого характеру, які містять відомості про суттєві для справи факти, не може бути підставою для перегляду за нововиявленими обставинами, і що закон надає перевагу одним письмовим доказам перед іншими. Тому пропонується закріпити серед підстав перегляду підтверджену вироком суду, який набрав законної сили, свідому підробку будь-яких письмових доказів, а не тільки документів. Див.: *Резуненко А. Н.* Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, в связи с вновь открывшимися обстоятельствами как стадия гражданского процесса: Дис. … канд. юрид. наук. – Волгоград, 2001. – С. 62. **9.** *Курилова И. А., Панкратов В. А.* Цит. работа. – С. 430–432. **10.** *Алиев Т. Т.* Реализация принципов в стадии пересмотра по вновь открывшимся обстоятельствам в гражданском про-

цессе – Саратов, 2005. – С. 26. **11.** *Зайцев И. М.* Самоконтроль суда первой инстанции в гражданском процессе // Российская юстиция. – 1998. – № 12. – С. 20. **12.** *Громов Н., Жильцова И.* Определение суда о рассмотрении гражданского дела по вновь открывшимся обстоятельствам // Законность. – 1998. – № 8. – С. 24. **13.** *Алиев Т. Т.* Цит. работа. – С. 30.